

СПРАВЕДЛИВІСТЬ, СПІЛЬНОТА ТА СВОБОДА: XXX ВСЕСВІТНІЙ КОНГРЕС З ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

С 3 по 8 липня 2022 року в Християнському університеті імені Димитрі Кантемира в столиці Румунії Бухаресті відбувся XXX Всесвітній конгрес Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії¹ на тему “Справедливість, спільнота та свобода” (“Justice, Community and Freedom”).

Відповідно до встановленої практики цей захід мав відбутися у 2021 році, проте через пандемію Ковід-19, він був перенесений на рік. Організатори присвятили Конгрес пам'яті Г. В. Ф. Гегеля та Джона Ролза, видатних мислителів, відповідно XIX та XX століть, які зробили величезний внесок у світову політичну та правову філософію, відзначивши 200-річчя грандіозної праці Г. В. Ф. Гегеля “Філософія права” (“Grundlinien der Philosophie des Rechts”, 1821) та 50-річчя роботи Дж. Ролза “Теорія справедливості” (“Theory of Justice”, 1971 р.) і 100-річчя від дня його народження (1921–2002).

На відкритті Конгресу, 4 липня, його учасників привітали: відомий румунський політик *Мирча Джоане* (Mircea Geoană), який займає нині посаду заступника Генерального секретаря НАТО; *Коріна Думитреску* (Corina Dumitrescu), президент Сенату Християнського університету імені Димитрі Кантемира та *Іон Крайован* (Ion Craiovan), голова румунської секції IVR, які

* Сергій Іванович Максимов, доктор юридичних наук, професор кафедри теорії і філософії права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

Sergiy Maksymov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law, Yaroslav Mudryi National Law University.

e-mail: s_maximov@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3165-8142>

¹ Англійською: International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy, або німецькою: Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie (IVR).

торкнулися деяких аспектів головної теми Конгресу та подякували учасникам конгресу за проявлений інтерес до заходу.

З програмним посланням до учасників звернувся Президент Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії **Маттіас Мальман** (Matthias Mahlmann (Університет Цюріха, Швейцарія), торкнувшись головних аспектів теми Конгресу. Зокрема він підкреслив, що *справедливість* є головним прагненням людей. Вона проявляється в індивідуальних стосунках і в той же час є керівним принципом для політичного та правового порядку людських суспільств. Справедливість нерозривно пов'язана з рівністю. Рівність є основною темою найбільш важливих і послідовних змагань людського суспільства за політичні права та розподіл благ у суспільстві. Ця тема широко обговорюється в сучасних дебатах економістів, які досліджують вплив зростання рівня соціальної нерівності в усьому світі на процвітаючу економіку; міжнародні організації обговорюють важливість рівності для гідного суспільства. Кліматична криза підкреслила актуальність справедливості між поколіннями. Проблеми міжнародного справедливого порядку також не вирішені.

Людські спільноти є центральними для реалізації справедливості. Люди є соціальними і, в глибокому сенсі, політичними істотами. Ця асоціація актуальна не лише для приватного життя, але й включає побудову життєздатних політичних спільнот. Люди прагнуть до спілкування з іншими людьми як необхідної передумови процвітаючого життя. Розбудова громад створює багато проблем. Сьогодні, наприклад, політична інструменталізація політики ідентичності вбиває клини між людьми і іноді підриває мирну співпрацю між групами та державами. Враховуючи безліч проблем, які можна вирішити лише в глобальному масштабі, прикладом яких є зміна клімату чи пандемія Covid-19, питання реалістичної концепції глобальної спільноти є таким же актуальним, як і будь-коли.

Іншим прагненням людей та їх суспільств є захист *свободи*. “Чи сумісні прагнення до справедливості та прагнення до спільноти зі збереженням свободи? Чи можна побудувати справедливу громаду, не дзвонячи в посмертний дзвін

свободи? Чи справедлива спільнота обов'язково ґрунтується на повазі до людської свободи?”²

Президент IVR також підкреслив, що Конгрес обговорюватиме ці та суміжні теми на пленарних лекціях, спеціальних семінарах і робочих групах. Доповідачі та учасники представлятимуть велике розмаїття правової та соціальної філософії (а також правових та соціальних філософів) у всьому світі. Він запропонує спеціальні тематичні дискусії з питань, що мають суттєве значення на даний момент, включаючи президентську панель “Війна в Україні та філософія права”.

Була також висловлена вдячність учасникам Конгресу за те, що вони змогли прибути в Бухаресті, незважаючи на триваючу пандемію COVID-19 та міжнародну нестабільність.

Наукову частину конгресу відкрив **Брайан Лейтер, професор Чиказького університету (США)**, з пленарною лекцією *“Трохи реалізму про політичну і правову філософію”*, в якому вирізняв “реалізм” і “моралізм” як дві головні традиції у роздумах про суспільство, політику та право в західній думці. До “реалістів” він відніс Фукідіда, Макіавеллі, Маркса, Ніцше, Фрейда, а також – Х. Л. А. Харта, Герберта Маркузе та Мішеля Фуко. До «моралістів» – Платона, Аквінського, Канта та Гегеля, а також сучасних політичних філософів – Джона Роулза, Юргена Габермаса та Рональда Дворкіна.

Доповідач відмітив, що «реалісти» дотримуються таких тез: (1) люди протягом історії та в різних культурах мотивовані насамперед своїми пристрастями та бажаннями (а не “розумом”), багато з яких демонструють сильні антисоціальні або ірраціональні тенденції. (люди, наприклад, часто бувають жорстокими, самохвалюючими, жадібними, самообманними, заздрісними тощо); (2) зважаючи на те, якою є людина, теорії, присвячені артикуляції та дискурсивному виправданню (передбачуваних раціональних) моральних зобов'язань і обов'язків людей, як правило, не мають відношення до зміни поведінки людей; (3) теорії суспільства, політики та права повинні намагатися допомогти нам

². IVR World Congress “Justice, Community and Freedom.” The 30th Biennial World Congress of the International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy. Dimitrie Cantemir Christian University. Bucharest, Romania, 3-8 July 2022. P. 4.

зрозуміти, що насправді відбувається, і ніколи не припускати, що найкращі теоретичні пояснення суспільства чи права показують їх морально привабливими чи виправданими.

Навпаки, моралісти стурбовані дискурсивними теоріями про те, як особи та інституції повинні діяти, щоб бути морально виправданими. Часто прихильники моралізаторської традиції лають людей та інституції за їхню погану поведінку, за те, що вони не виконують своїх “справжніх” зобов’язань і обов’язків, “справжні” вимоги справедливості тощо, навіть якщо така лайка не має відношення до того, що відбувається.

Звичайно, моралісти не завжди засуджують, нездатність лідерів і громадян відповідати аргументам мораліста щодо того, що є морально правильним і обов’язковим: іноді, як у випадку з Гегелем, вони займаються детальною раціоналізацією існуючого стану речей (або, точніше, інтересів панівного класу в існуючому стані справ). Спостереження Гегеля про те, що філософія – це “сова Мінерви”, яка злітає лише в сутінках, коли ера закінчується, є відповідною метафорою не лише для вражаючої гегелівської раціоналізації пруської держави, але й для багатьох філософських моралістів відтоді. Такими є теоретична споруда Джона Роулза на захист держави загального добробуту в капіталістичних демократіях або юридичний захист Рональдом Дворкіним ідеї про те, що прогресивний суд Уоррена в США в 1960-х роках насправді лише застосовував закон. В своїй лекції Брайан Лейтер відверто виступив на захист реалізму від моралізаторства.³

У той же день з пленарною доповіддю з темою ***“Цивілізоване право націй: Монтеск’є про оборонний ліберальний міжнародний порядок”*** виступив Пол Каррезе (Paul Carrese), професор Університету штату Арізона (США). Осмислюючи виклики, які постають у сучасному світі у зв’язку з тим, що сучасний ліберальний міжнародний порядок не зміг протидіяти втягненню

³ IVR World Congress “Justice, Community and Freedom”. The 30th IVR World Congress of Social and Legal Philosophy. Bucharest, Romania, 15-22 July 2022. P. 14–15. Повний текст доповіді див.: Brian Leiter. Some Realism about Political and Legal Philosophy. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4137804

Центральної Європи у варварську війну, розв'язану неліберальною, неоімперською державою, автор закликає звернути увагу на філософські та практичні зусилля з побудови ліберального міжнародного порядку з 1800 року, який можна було б захистити від неліберальних і деспотичних сил. Він підкреслив роль юриста і філософа Монтеск'є як батька цього цивілізованого права націй і ліберального порядку, який можна обґрунтувати.

Академічна культура в ліберальних конституційних демократіях у минулому столітті стала занадто зосередженою на крайнощах сучасної думки в нашому дискурсі про міжнародні справи війни та миру. До таких домінуючих шкіл він відносить: по-перше, ті, що вкорінені в неомакіавеллістському реалізмі про владу та розрахунки інтересів; по-друге, вкорінені у кантіанському моральному утопізмі права та моралі, що керує мирним дискурсом дипломатії та комерційних інтересів; по-третє, у конструктивістській школі, яка спирається на постмодернізм, щоб побачити культурні випадковості та лідерів, що формують боротьбу ідей, щоб скерувати міжнародні відносини за межі влади та матеріальних розрахунків, але також за межі універсального раціоналізму ліберального інституціоналізму. Те, що в епоху після холодної війни, в дискурсі про міжнародні відносини домінували ці помилкові, на його думку, сучасні школи – особливо це стосується Сполучених Штатів – пояснює те, чому не вдалось зрозуміти та стримувати неліберальні режими Росії, Китаю та Ірану. Ліберальний міжнародний порядок і великі держави, які будували та підтримували його з 1800 року, робили це під впливом четвертого філософського підходу, який зараз здебільшого забутий. Він більш складний і збалансований, оскільки пристосований до реалій людської природи та міжнародної політики і приписує більш реалістичний баланс між потребами стримуючої сили та ідеалами мирного, правового, комерційного порядку. Вважаючи Монтеск'є батьком цього складного ліберального права націй, доповідач закликав заново відкрити зусилля Монтеск'є в “Дусі законів” (1748), щоб запропонувати філософію міжнародного права, яка проголошує принципи права керувати війною, водночас пропагуючи мир і торгівлю – збалансовану філософію, що

підтримує умови для обґрунтованого міжнародного політичного порядку на користь особистості та політичної свободи.

Перший робочий день Конгресу завершився лекцією лауреатки премії IVR для молодих вчених (IVR Young Scholar Prize) – **Куміє Хатторі** (Kumie Hattori) дослідниці Кіотського університету (Японія) ***“Обов’язок третьої сторони щодо відправлення правосуддя: боротьба з грубими порушеннями прав людини”***. У своєму виступі лауреатка призу наочно пояснила відомий поділ обов’язків на “універсальні” та “особисті”, а також показала, що для відправлення правосуддя важливе значення має вміння розрізняти відповідальність, що визначається правовими принципами та “зацікавленість, або прихильність”, що залежить від мотивації.

Другий день роботи Конгресу, 5 липня, видався дуже насиченим. Його відкрив **Джордж Летсас** (George Letsas), професор Університетського коледжу Лондона (Великобританія), який виступив з темою ***“На славу судів з прав людини”***. В ній він піддав критиці думку, що юридичний захист прав людини не обов’язково веде до добра і що обґрунтування такого захисту залежить від емпіричних результатів. За його думкою, з усіх міфів, які вороги ліберальної демократії прагнуть увічнити, ідея про те, що правовий захист прав людини не обов’язково є хорошою річчю, є найбільш згубною та підступною. Ліві регулярно критикують законодавство про права людини за недосягнення якогось ідеального стану соціальної та економічної рівності. Праві, з іншого боку, критикують законодавство про права людини за те, що воно надає суддям занадто багато повноважень над спірними етичними питаннями. Спільним для лівої та правої критики є припущення, що право прав людини є інструментом для досягнення певного стану речей: певного розподілу благ в одному випадку або концепції індивідуального процвітання в іншому. Ця інструменталізація призводить до критики права прав людини за такими підставами: “це політика іншими засобами”, “це не працює”, “це недемократично”, “цього недостатньо” або “воно надмірне”.

Проте право прав людини не є інструментом для досягнення певного стану речей. Це набір моральних принципів, спрямованих на легітимізацію використання примусової сили державами. Функція прав людини як правових норм є не периферійною чи факультативною, а складовою частиною їх морального характеру. Ця нормативна функція прав людини є центральною частиною верховенства права, а не політичною програмою, як соціалізм або капіталізм вільного ринку. Невипадково першою мішенню будь-якого популістського чи авторитарного уряду є конституційні суди, які зазвичай дуже добре виконують цю функцію. Інструментальні розрахунки, ліворуч і праворуч від політичного спектру, прагнуть зробити інституційний захист прав людини умовною справою, виправдання якої залежить від емпіричних результатів. Цим вони підривають цінність верховенства права та служать живильним середовищем для авторитаризму.

Елізабет Хольцляйтнер (Elisabeth Holzleithner), професор Віденського університету (Австрія), виступила з доповіддю на тему ***“Гендер, право та рівна свобода: амбітна теорія, амбівалентна практика”***.

Сучасна гендерна теорія, на думку доповідачки, є доволі амбітною, тому що включає такий набір ключових концептів: рівна свобода, що дорівнюється справедливості; право, що має світський характер; нормативна теорія гендеру, право як інструмент гендерної справедливості та емансипаційне право. Водночас амбітність цієї теорії знаходить своє випробування через амбівалентну практику, якій притаманний певний реалізм, що стосується процесу створення емансипаційного права, а також забезпечення його виконання в сучасному кліматі політичної поляризації. Було також констатовано наявність певного феміністичного правового скептицизму, оскільки право та правосуддя за традицією нерівно ставляться до маргіналізованих груп, включаючи й жінок, а тому Феміді слід зняти пов'язку з очей, щоб побачити несправедливість.

Формування самого емансипаційного права може здійснюватися такими шляхами: а) через законодавство, яке враховує проблеми тих, хто перебуває в маргінальному стані, б) через досягнення справедливості в судах завдяки захисту

фундаментальних прав через реалізацію фундаментальної вимоги рівної свободи та скасування дискримінаційних законів і прецедентів; в) через тлумачення права в світлі прав людини з виправленням минулих “помилки” та імплементацією нових розуміння.

Ключовим для такого права є принцип *рівної свободи*, який досягається через вимогливу концепцію *автономії*, тобто ставлення до людей як до рівно вільних. Це передбачає повагу до самостійних рішень, турботу про задоволення індивідуальних потреб та врахування здібностей та їх розвиток (через освіту).

Наступним аспектом емансипаційного права є теорія правової гендерної конституції, згідно з якою *гендер розглядається як правова категорія*. В межах підходу, що орієнтується на вимогу гендерної ідентичності, висувається теза “право конститує статі”: а) реєстрація статі, визначеної при народженні; б) реєстрація зміни статі на основі ідентифікації статі людини (тісний зв’язок права та медицини).

В другій частині лекції зв’язок між *гендером, правом і рівною свободою* проблематизується через певні практичні моменти. Насамперед згадуються Джокьяртські принципи застосування міжнародно-правових норм про права людини стосовно сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. В них сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність визнаються невід’ємною частиною гідності кожної людини і людяності, а тому не повинні бути основою для дискримінації чи зловживання, а гендерна ідентичність розуміється “як глибоке почуття кожною людиною внутрішнього та індивідуального досвіду статі, який може відповідати чи не відповідати статі, визначеній при народженні, в тому числі в особистому сенсі тіла”.⁴

Підсумовуючи амбітну теорію лекторка дійшла висновку про те, що заперечення рівної свободи ґрунтується на нав’язуванні очікувань і на ієрархії, що вбудовані в категорії (осі влади та панування) шляхом додавання ще одного

⁴ The Yogyakarta Principles <https://yogyakartaprinciples.org/introduction/>

джерела складності. Реалізація міжсекторальної гендерної автономії за законом є тернистим завданням, воно включає амбівалентну практику та трохи реалізму.

Юридичне визнання самотійності особи, включаючи захист від гендерної дискримінації, від гендерного та сексуального насильства здійснюється у поточному контексті політичної поляризації між неліберальними та етнонаціоналістичним тенденціями. Прагнення рівної свободи щодо статі проходить між Сциллою зречення і Харибдою інструменталізації. Реалістичний, або матеріальний фемінізм бачить свої перспективи у реалізації настанов правової діяльності: зосередження на питаннях розподілу: влади, ресурсів, умов автономії (значущий діапазон варіантів, здатність “вибирати” між цими варіантами і свобода від маніпуляцій та примусу). Він спирається на “етику відповідальності”, а не суворої вірності принципам. Ліберальна демократія зумовлюється тим, що це – сфера експериментів, де зроблені помилки можуть бути виправлені у світлі рівної свободи. Ліберальна демократія є найкращим місцем для цих зусиль, оскільки це поле для експериментів, де помилки, що зроблені, можна виправити у світлі рівної свободи.

Жоао Маурісіу Лейтао Адеодато (João Maurício Leitão Adeodato), професор Університету дев'ятого липня у Сан-Паулу (Бразилія) висвітлив тему ***“Риторика як філософія”***.

В дусі давньогрецького філософа Секста Емпірика, чиї праці містили слово “проти” у назві, він формулює три тези: 1) “проти онтологічних філософів”, за зведення функції риторики до спокушання словами та перемоги за будь-яку ціну, але риторика виходить далеко за їх межі та включає щире переконання, емпіричну демонстрацію, симуляцію, блеф та всі способи людської мови для побудови та нав'язування домінуючого наративу; 2) “проти аристотелівських риторів”, за розуміння риторики як засобів щирого переконання через дискурс, тому що риторика бере на себе також авторитет, спокушання, брехню, загрози заподіяння шкоди та всі шляхи в межах сфери еристики; 3) “проти онтологічних філософів та аристотелівських риторів”, за розуміння філософії як пошуку істини і тому відокремлення риторики від неї, але філософія полягає в любові до

мудрості і якщо відмовитися від концепції істини, риторику цілком можна розглядати як форму філософії.

Для підтвердження своїх трьох тез він пропонує три значення слова “риторика”, які можуть сприяти зменшенню непорозумінь. Реалістична риторика відноситься до того рівня, який онтологічні філософії називають “реальністю”, тобто домінуючих наративів, які люди розповідають собі та іншим людям і в які вони вірять як “реальні”. Назва від латинського *res*, “річ”, показує онтологічну об’єктивацію мови, так само як “об’єкт” і “факт”. Описуючи цей процес, реалістична риторика має намір бути свого роду філософією і вийти за межі ідеалістичного аристотелівського розуміння риторики як мистецтва переконання. Стратегічна риторика – це дискурси, які прагнуть стати риториною, версії про середовище, які змагаються за те, щоб вважатися “реальними фактами”. Наприкінці доповідач зазначив, що аналітична риторика – це те, чим займається його дослідницька група: вивчення способів, за допомогою яких домінуючі версії впливають із цих різних стратегій, показаних через статути, судові рішення, посередництво, контракти.

Завершився день проведенням спеціальної панелі Президента IVR ***“Війна в Україні та філософія права”***. Професор **Маттіас Мальман** виступив з вступною промовою, в якій він висловив своє осудження агресії проти України та виразив підтримку народові України у його боротьбі за свободу та незалежність, проти несправедливості, яку несе з собою повномасштабне вторгнення. Він також модерував цієї панеллю, яка викликала великий інтерес учасників конгресу.

Панельними виступаючими очно та завдяки on-line зв’язку стали провідні вчені з Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна), а саме: Сергій Максимов, Юлія Розметаєва, Наталія Сатохіна, Олена Уварова та Олексій Стовба.

Сергій Максимов у доповіді “Війна в Україні як трагедія XXI століття” наголосив, що враження та емоції, які принесла ця війна, можна виразити трьома концептами, навіть екзистенціалами: “абсурд”, “трагедія” та “злочин”. Перше

враження – абсурдність всього, що відбувається: коли руйнуються усі звичні уявлення та зв'язки подій, сама логіка повсякденності. Реакцією на цей абсурд є сподівання, що він не може тривати довго і має закінчитися найближчим часом.

Трагічні нотки сприйняття того, що відбувається, виникають тоді, коли війна приносить низку незворотних викликів, таких як перші смерті та постійна загроза життю (не лише вашому, а й іншим, у тому числі рідним і близьким); руйнування звичних зв'язків і втрата життєвих перспектив. Багато зарубіжних мислителів оцінюють цю війну як жахливу трагедію XXI століття. Варто погодитися з такими оцінками, адже масштабність того, що відбувається, вимагає виходу за межі категорій буденності та теоретичного опису до трансцендентно-естетичного досвіду, який за своїм генезисом є естетичною категорією трагедії. Будь-яка війна – це масштабна трагедія, а нинішня – потенційно трагедія для всього світу, яка ставить на межу краху усталений світовий порядок. Трагедія прямо протилежна абсурду. Трагічне цінне в катарсисі і значенні смерті, але в абсурді нічого цього немає і бути не може. У якомусь сенсі легше жити всередині абсурду, тому що не потрібно ставити мету щось змінити (з такої позиції можна скотитися до цинізму). Трагічне – це завжди про незворотність змін, нездатність до гармонії та примирення, це незворотна смерть цінностей. Одним словом, трагічне – це не просто біль, нещастя, горе (тобто катастрофа), а в ньому народжується щось нове. І тут важливо розуміти, які цінності гинуть і які нові народжуються.

Отже, спочатку емоційне переживання сприймає війну і пов'язану з нею загибель людей і знищення матеріальних благ як абсурд, а потім як трагедію, а потім, з'єднавши правову та філософську рефлексію, оцінюєш її в категоріях права: як злочин, за який винний має нести відповідальність. Дійсно, якщо феноменологія миру виражає досвід реалізації прав людини, то феноменологія війни – це певний досвід відсутності прав (або суттєвого їх обмеження), насамперед прав на життя, власність та свободу. Будь-яке порушення прав людини є злочином, але війна в її семантичному вираженні як переживання беззаконня чи неправоти є злочином у своїх атрибутивних проявах.

Юлія Розметаєва звернула увагу на філософсько-правову проблему заперечення реальності суб'єктами права. Вона підкреслила, що з тих пір, як ми прокинулися від ракетних обстрілів і бомбардувань, багато хто з нас живе в стані роздвоєння свідомості, одночасно приймаючи і заперечуючи реальність. Але є інший спосіб проживання у неіснуючій реальності, характерний для багатьох росіян, які заперечують війну, оскільки це не вписується в реальність, в якій вони перебувають чи хотіли б бути, або вважають, що у них є обґрунтовані причини для війни, оскільки вони занурені в міфологічний імперський наратив з опорою на радянську спадщину. Є речі, які для нас, українців, здаються очевидними, навіть якщо виглядають суперечливими для інших. Є також речі, які не мають піддаватися сумніву ніким: людські, сподіваюся, спільні принципи, справедливість, права людини, верховенство права – все те, що, мабуть, робить нас людьми більш, ніж біологічна схожість. Тепер ми повинні жити у світі, який непоправно змінився. У цьому світі ми переосмислимо як те, що вкладаємо в поняття “закон” і “справедливість”, так і те, що ми описуємо термінами “війна” і “мир”. Якщо матимемо можливість для такого переосмислення.

Наталія Сатохіна виступила з доповіддю “Феноменологія права і війни: досвід права і досвід безправ'я” у якій розкрила глибинний зв'язок між спільним світом, миром і правом, з одного боку, і відсутністю спільного світу, війною і безправ'ям, з іншого. Спираючись на ідеї Емануеля Левінаса та Ганни Арендт, доповідачка описала зумовлене спалахом насильства порушення балансу між нормативністю і фактичністю нашого досвіду та наголосила на особливій ролі права в умовах війни: попри поширений стереотип, останнє не “замовкає серед зброї,” а, навпаки, уможлиблює протистояння актуальному насильству – протистояння, що надихається перспективою справедливості та миру.

Оленою Уваровою було висвітлено практичні виклики щодо ведення відповідального бізнесу в Україні під час російської збройної агресії, розглянуто перспективи ведення відповідального бізнесу під час повоєнної відбудови, а також окреслено основні шляхи посилення впровадження стандартів бізнесу та прав людини в Україні. Було також підкреслено, що з точки зору масштабності

поставлених задач, Україна сьогодні стикається з унікальними викликами і може стати прикладом вирішення складного завдання забезпечення відповідальної поведінки бізнесу для інших подібних, на жаль, трагічних історичних періодів.

Олексій Стовба у доповіді “Яке право ‘можливе’ під час війни?” звернув увагу на відмінність права в мирні часи та в за часи війни. У мирний час право – тиша. Це мовчазне тло повсякденного життя, де дати гроші означає отримати товар, купити квиток – дістатися до місця призначення, вийти з дому означає безпечну прогулянку вулицями та парками. У таких випадках за подібною практикою ховається право. Це як повітря чи світло, які існують у просторі без самопрезентації. І подібно до повітря та світла як частини нашого світового права як мовчазного фону нашої повсякденності робить останнє можливим. Образно кажучи, право дозволяє існувати всьому соціальному світу – і дозволяє нам бути частиною цього світу. Це “м’яке право”, яке веде нас до істини про наше буття та дає нам можливість бути тим, ким ми є. Навпаки, війна гучна. Тишу, як тканину нашого спільного Буття, виткану правом, розривають обстріли, автоматні черги чи сирени попереджень про повітряну нальоту. Якщо в мирний час ми “вдихаємо” право або “висвітлюємо” своє життя правом “у фоновому режимі”, то під час війни нам “не вистачає ні повітря, ні світла”. Ми намагаємося несамовито “вдихнути подих права” або – під час дискретного “спалаху права” – подивитися, хто ми, де ми є і чи є ще якийсь світ – спільний світ нашого Буття-з-іншими чи цілого горизонт соціальних можливостей вже закритий? Інакше кажучи, у воєнні часи тиша права порушується, і право існує не як мовчазний безперервний фон, а лише як дискретна іскра в темряві війни. Світ закритий війною.

Після доповідей відбулася дискусія, в ході якої були прояснили окремі аспекти теми панелі.

Третій день Конгресу, 6 липня, традиційно був присвячений екскурсіям по найбільш цікавим місцям, зокрема, таким, як королівський замок *Пелеш* та *Синайський монастир*, середньовічний замок *Бран* та місто *Брашов* (у Карпатах), екскурсія сучасним та старим містом Бухареста.

Четвертий день Конгресу, 7 липня почався лекцією професора Університету Інхев Кімхе (Южная Корея) **Хакен Кім** (Hyekyong Kim) на тему: ***“Парадокс ‘Буття-Там’, або нечувані пісні: Від вершини Троянської стіни до площі Кванхвамун у Сеулі”***.

Доповідачка, спираючись на тлумачення міфологічних за своєю суттю текстів: “Держави” Платона (книга 1) та “Іліади” Гомера (книга 3), ставить питання про очікування кожного оратора бути почутим і наскільки важливим, щоб бути почутим, є безпосередня присутність. Кефал не був присутній протягом усього діалогу про справедливість, але він започаткував його і залишив замість себе свого спадкоємця – Полемарха. Навпаки, старійшини, які знаходилися на стіні Трої не були почуті, коли висловили своє застереження щодо долі Трої. Їх розмови були “непочутими ніким співами цикад”.

Події “Іліади” Гомера були порівняні з протестами на площі Кванхвамун у Сеулі в 2016–2017 рр., що було визнано зразковим громадським рухом. Не тому, що це призвело до імпічменту президента, а тому, що громадяни, які зібралися на міських площах, висловлювали свої думки та історії власним голосом, і головне – самі охоче ставали слухачами один одного. Але також не можна заперечувати, що в той же час на тому ж місці були інші групи громадян, які продовжували співати протилежні пісні. Слід визнати, що так звані громадяни-свічки відкривали вуха лише для своїх співгромадян, і навпаки. Висновок, який робить авторка є вельми актуальним: “Якщо ми продовжуємо слухати лише те, що хочемо почути, якщо ми визнаємо лише тих, кого хочемо визнати, як спільнота може підтримуватися як спільнота в цьому надзвичайно поляризованому суспільстві?”⁵

З темою доповіді ***“Деякі уроки структурної расової несправедливості для ідеальної теорії Ролза”*** виступив Генрі Річардсон (Henry Richardson), професор Джорджтаунського університету (Вашингтон, США).

⁵ IVR World Congress “Justice, Community and Freedom”. The 30th IVR World Congress of Social and Legal Philosophy. Bucharest, Romania, 15-22 July 2022. P.23.

Предметом його аналізу була теорія Джона Ролза як ідеальна теорія. У своїй критиці цієї теорії він спирався на позицію сучасного філософа Чарльза Міллса (Charles Mills), який критикував Ролза за те, що він не зміг подолати багатовіковий структурний расизм, поширений західним колоніалізмом. Для Міллса ця критика спонукала до повороту до неідеальної теорії. Доповідач підтримав прагнення до неідеальної теорії, він також залишив місце й для ідеальної теорії, але лише як доповнення до неідеальної. Основні мінуси теорії Ролза, на думку відповідача, полягають у такому: По-перше, зосередженість на “базовій структурі суспільства” як головному суб’єкті соціальної справедливості веде до ігнорування інших видів соціальних норм у правовому регулюванні. По-друге, концепція соціальної влади Ролза надто моралізована, щоб дозволити йому впоратися з репресивною соціальною владою. Ці недоліки, на думку доповідача, необхідно виправити, а обмеження, які вони спричиняють, мають бути подолані, щоб ідеальне ролзівське суспільство було достатньо стійким до поширення нових форм фанатичного гноблення. Він також виклав низку конструктивних пропозицій про те, як можна змінити ідеальну теорію Ролза, щоб подолати ці серйозні недоліки.

Також на конгресі відбулася **презентація Енциклопедії IVR**, яка з 2017 р. існує в електронному вигляді у мережі «Інтернет» на сайті видавництва “Springer” та планується бути виданою у 2023 р. у друкованому вигляді. Відповідальними редакторами енциклопедії виступають **Мортімер Селлерс**, професор Балтиморського університету (США), президент IVR з 2015 по 2019 рік і **Стефан Кірсте**, професор Зальцбурзького університету (Австрія), який довгий час був головою німецької секції IVR.⁶

Важливою подією Конгресу стало вручення книжкової премії IVR за найкращу публікацію, здійснену в період з 2019 по 2022 рік, **Роберту Алексі** – професору Університету Кіля імені Крістіана Альбрехта (Німеччина), за його

⁶ Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy. Editors: Mortimer Sellers, Stephan Kirste. (Dordrecht: Springer, 2023) <https://link.springer.com/book/9789400765184>

книгу “Ідеальний вимір права” (Law's Ideal Dimension) (2021 р.),⁷ Ця книга являє собою систематизовану збірку його попередніх робіт та відображає його внесок у три напрямки філософії права: 1) дослідження природи права, 2) проблеми конституційних прав, прав людини та пропорційності та 3) проблема правової аргументації й правового дискурсу. Слід зазначити, що частина робіт видатного філософа права була перекладена та опублікована в українських наукових журналах, зокрема: “Природа філософії права” (The Nature of Legal Philosophy),⁸ “Дуальна природа права” (The Dual Nature of Law),⁹ “Існування прав людини” (The Existence of Human Rights),¹⁰ “Ідеальний вимір права” (The Ideal Dimension of Law)¹¹ та інші. Професор Алексі виступив також з доповіддю, в якій він торкнувся головних ідей своєї філософії права, з яких ключовою є ідея дуальності права, природа якого поєднує ідеальний та реальний виміри.

В той же день відбулась спеціальна панель **”Румунська філософія права”**, яка була присвячена дискусіям про існування окремої румунської традиції філософії права в межах загальноєвропейської правової традиції.

П’ятий день Конгресу, 8 липня, почався з доповіді **Сезара Родрігес-Гаравіто** (César Rodríguez-Garavito), професора Нью-Йоркського університету (США) за темою **“Кліматизація прав: теорія та практика прав людини для антропоцену”**, в якій учений обґрунтовує “кліматизацію” прав людини, тобто “завдання термінового просування кліматичних заходів через концепції, рамки та норми, засновані на правах”.¹² Це завдання викликане кліматичною надзвичайною ситуацією, яка створює життєвий виклик для проекту прав людини в умовах антропоцену. В доповіді автор показує два взаємодоповнюючі шляхи до кліматизації прав людини. Перший шлях передбачає застосування

⁷ Robert Alexy. Law's Ideal Dimension. (Oxford University Press, 2021) <https://global.oup.com/academic/product/laws-ideal-dimension-9780198796831?cc=at&lang=en&>

⁸ Роберт Алексі, “Природа філософії права” (пер. з англ. С. Максимова). *Проблеми філософії права*, 2 (2004), 29–37.

⁹ Роберт Алексі, “Дуальна природа права” (пер. з англ. С. Максимова). *Право України*, 1 (2001): 45–58.

¹⁰ Роберт Алексі, “Існування прав людини” (пер. з англ. С. Максимова). *Право України*, 4 (2011): 21–31.

¹¹ Роберт Алексі, “Ідеальний вимір права” (пер. з англ. С. Максимова). *Філософія права і загальна теорія права*, 2 (2020): 35–61.

¹² IVR World Congress “Justice, Community and Freedom”. The 30th IVR World Congress of Social and Legal Philosophy. Bucharest, Romania, 15–22 July 2022. P. 24.

існуючих концептуальних і правових інструментів прав людини до надзвичайної кліматичної ситуації. Цей шлях передбачає як усунення впливу глобального потепління на здійснення прав людини, так і забезпечення відповідності кліматичної політики нормам прав людини щодо матеріальної та процедурної справедливості. Другий шлях передбачає адаптацію та оновлення прав людини до реалій і викликів антропоцену. На додаток до турботи про гарантування принаймні мінімуму індивідуальних свобод, матеріального добробуту та справедливості, сумісних з людською гідністю, ця мета вимагає захисту планетарних кордонів, які роблять можливим життя на Землі. Спираючись на досягнення наук про життя, екології, відновлюваної економіки та моральної філософії, він стверджував, що, окрім захисту сучасних прав людини, цей підхід вимагає просування того, що він назвав “більше, ніж права людини”, тобто, права майбутніх поколінь та не лише людей (non-humans).

Професор Університету Кобе (Японія) **Тетсу Сакурай** (Tetsu Sakurai) у доповіді ***“Чи може рефлексивна інклюзивність пом’якшити культурне протистояння, викликане міжнародною міграцією?”*** звернув увагу на ситуацію, що пов’язана зі збільшенням міжнародної міграції за останні роки. Хоча ідеї прав людини та націоналізму є породженням сучасності, вони входять у суперечність одна одній саме у питаннях міграції. Це виявляється у двох політичних та правових позиціях: *ліберальних глобалістів*, які вимагають поваги та захисту основних прав людини мігрантів і біженців і виступають за їхню громадянську та соціальну інтеграцію в приймаюче суспільство та *популістських лідерів*, які закликають до більш жорсткої позиції щодо імміграції. Ці протилежні політичні позиції відображають два усталені та суперечливі принципи післявоєнних міжнародних (міграційних) режимів: універсальних прав людини та національного суверенітету. Віддаючи належне цій дилемі, доповідач пропонує відповідний спосіб вирішення нормативних проблем, суть якого полягає у повазі для іммігрантів і приймаючих суспільств до ідеалів рефлексивної інклюзивності, щоб узгодити суперечливі цінності націоналістичної прихильності та прав людини. Це означає, що обидві сторони

політичних і культурних кордонів мають рефлексивно включати інші культури, якщо вони хочуть заспокоїти культурні та моральні протистояння, особливо в приймаючих суспільствах.

Аніта Аллен (Anita Allen), професор Пенсільванського університету (США) виступила з темою ***“Приватність, критичне визначення та расова справедливість”*** (у форматі записаної відеопрезентації). Вона запропонувала філософській підхід до приватного життя, який можна назвати “критичним спрощенням визначення”, який протиставляється “аналітичному опису визначення”, позначаючи зміну акценту зі змісту визначень на його значущість. Дискурс приватності – це спосіб мислення, мовлення та дій із серйозними наслідками для моральних, людських, громадянських і юридичних прав. Доповідачка дослідила зв’язок між спрощенням визначення, політикою та справедливістю для афроамериканців.

Крім пленарних лекцій на Конгресі була організована робота 60 спеціальних семінарів та 6 робочих груп, у роботі яких взяли безпосередню участь (окрім участі у президентської панелі) й представники України, викладачі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого – Сергій Максимов, Наталія Сатохіна та Юлія Розметаєва.

На заключному засіданні було також оголошено, що наступний XXXI Всесвітній конгрес із філософії права і соціальної філософії відбудеться у м. Буенос Айрес (Аргентина) на тему: “Гідність, демократія, різноманітність”. Але місце цього Конгресу було перенесено у столицю Південної Кореї (Республіка Корея) Сеул. Конгрес відбудеться 7–12 липня 2024 року, його головною темою оголошено: “Верховенство права, справедливість та майбутнє демократії”.¹³

© С. Максимов, 2022

¹³ The Rule of Law, Justice and the Future of Democracy. The 31th World Congress of the International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy, July 7 (Sun) - July 12 (Fri), 2024. Venue: Soongsil University, Seoul, Republic of Korea <https://ivr2024.org/>

Bibliography

- Alexy, Robert. *Law's Ideal Dimension*. Oxford University Press, 2021
<https://global.oup.com/academic/product/laws-ideal-dimension-9780198796831?cc=at&lang=en&>
- Alexy, Robert. "The Nature of Legal Philosophy" [In Ukrainian] *Philosophy of Law Issues* 2 (2004): 29–37.
- Alexy, Robert. "The Dual Nature of Law" [In Ukrainian] *Law of Ukraine* 1 (2001): 45–58.
- Alexy, Robert. "The Existence of Human Rights" [In Ukrainian] *Law of Ukraine* 4 (2011): 21–31.
- Alexy, Robert. "The Ideal Dimension of Law" [In Ukrainian] *Philosophy of Law and General Theory of Law* 2 (2020): 35–61.
- Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy. Editors: Mortimer Sellers, Stephan Kirste. Dordrecht: Springer, 2023 <https://link.springer.com/book/9789400765184>
- IVR World Congress "Justice, Community and Freedom." The 30th Biennial World Congress of the International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy. Dimitrie Cantemir Christian University. Bucharest, Romania, 3–8 July 2022.
- Leiter, Brian. "Some Realism about Political and Legal Philosophy".
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4137804
- The Rule of Law, Justice and the Future of Democracy. The 31th World Congress of the International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy, July 7 (Sun) - July 12 (Fri), 2024. Venue: Soongsil University, Seoul, Republic of Korea <https://ivr2024.org/>
- The Yogyakarta Principles. <https://yogyakartaprinciples.org/introduction/>

Сергій Максимов. Справедливість, спільнота та свобода: XXX Всесвітній конгрес з філософії права та соціальної філософії

Анотація. Статтю присвячено огляду XXX Всесвітнього конгресу Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії (IVR), який відбувся влітку 2022 р. в м. Бухарест, Румунія. Загальна тема Конгресу «Справедливість, спільнота та свобода» піднімає фундаментальні питання про кореляцію двох фундаментальних цінностей сучасності – справедливості та свободи, опосередкованими спільнотою, в межах якої тільки й можлива реалізація як справедливості так й свободи.

Автор статті сфокусував обговорення на пленарних доповідях учасників Конгресу, які з різних позицій розглянули взаємовідношення між справедливістю, спільнотою та свободою. Пленарні доповіді приділили увагу таким проблемам, розлізська ідеальна теорія справедливості і структурна расова несправедливість, захисний ідеальний міжнародний порядок як проект Монтеस्क'є, риторика як філософія, приватність та расова теорія, гендер, право та рівна свобода, права людини та суди з прав людини, міфологічні підстави права, кліматичні права, міжнародна міграція та культурна конфронтація і низьку інших актуальних питань сучасної філософії права.

Ключові слова: XXX Всесвітній конгрес з філософії права і соціальної філософії; філософія права; справедливість; спільнота; війна в Україні.

Sergiy Maksymov. Justice, Community and Freedom: XXX World Congress on the Philosophy of Law and Social Philosophy

Abstract. The article is dedicated to the review of the XXX World Congress of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy (IVR), which took place in the summer of 2022 in Bucharest, Romania. The overall theme of the Congress, "Justice, Community, and Freedom," raises fundamental questions about the correlation between two fundamental values of modernity – justice and freedom – mediated by the community, within which the realization of both justice and freedom is possible.

The author focuses the discussion on the plenary reports of the Congress participants, who examined the relationship between justice, community, and freedom from various perspectives. The

plenary speakers addressed such topics as realism in political and legal philosophy, the civilized right of nations, the administration of justice and the fight against severe human rights violations, human rights judges; gender, law, and equal freedom; rhetoric as philosophy; the war in Ukraine and philosophy of law; paradoxes of existence; structural racial injustice in the context of Rawls' theory; human rights theory and practice for the Anthropocene; reflexive inclusivity and the prospects of cultural confrontation; privacy, critical definitions, and racial justice, as well as many other current issues in contemporary philosophy of law.

Keywords: XXX World Congress on Philosophy of Law and Social Philosophy; philosophy of law; justice; human rights; community; war in Ukraine; freedom.

Одержано / Received 15.11.2022